अलंकार पेज-11 फटे हुए अस्तव्यस्त

[illegible]x18 × 0.2 cm.

अथ प्रतिवस्तूपमायां [illegible] वचनभेदं दर्शयति

कृकर्म परमोत्कृष्टवरुपाणिराधुस्तत्वात्

52

PRINTED BOOK

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological
and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

To,

____

____

____

If not delivered, please return to :
Dr. R. L. Varshney
Editor, Vedic Path
'Dreamland'
P. O. Gurukula Kangri-249 404
HARDWAR, U. P., INDIA.

कुतो
अथ प्रतिवस्तूपमायां लिंगभेदं वचनभेदं दर्शयति अस्येरक : श्रीनेमिर्यदुवंशोत्तंसजन्मनि परमोत्तमो जातः भूतः किंभूते यदुवंश
बहुवीरे पि बहवो वीरा भटाः कृष्णादयो यस्मिन् दृष्टांतः केतक्यामिखिलान्यपि दलानि समस्तान्यपि पूर्णानि किं सुरभीणि
स्युः अपि तु अस्यारोपवक्राणि किंचि इयं तिस्त्र वंशस्य केतक्या उपमानं योरा णां वान्वद्लोपमानं श्रीनेमेस्तु सुरभिद
लोपमानं वंशः पुल्लिंगे केतकी च स्त्रीलिंगे वीराः पुल्लिंगे दलानि नपुंसकलिंगे श्रीनेमिश्चैकः सुरभिदलानि बहूनि एवं
च प्रतिवस्तूपमायां लिंगवचनेन भेदो भवति न दूषतो अथ रूपकभेदानाह रूपकमिति यत्र साधर्म्यात् सादृश्यात् अर्थ
मूल येशा पमये पमेययोः बहुवीरो पि सावेको यदुवंशो हुतो भवत् किं केतक्या दलानि सुसुरभीण्यखिलान्यपि ८५ रूपकं यत्र सा
धर्म्यादर्थयोरभिदा भवेत् समस्तं वासमस्तं वा खंडं वाखंडमेव च ८६ कीर्णांधकारालकशालमाना निद्रतीरास्थिमणाकुतो
पि निशापिशाची भ्रवरद्धधीसा महांतु लूक ध्वनिकेतूनि ८७ अखंडसमस्तं
भिदा एका भवति तत् रूपकम् तच्चतुः प्रकारं समस्तं द्विधा अखंडं च समस्तमपि द्विधा खंडमखंडं च तत्र पूर्वमखंडं समस्तमा
दौ दर्शयति कीर्णांधकारेति निशापिशाची रात्रिराक्षसी कुतोपि स्थानाद्भ्रमद्भुवनं पर्यटति स्म किंभूता विस्तीर्णांधकारारू
प वालकाः केशास्ते शालमाना ल्लसिताः यस्याः नितारास्ता निबद्धा बद्धास्तारा एवा। — मणयो यास्ता पुनः किंभूता उलूकानां ध्वनय एव
केतूनि केत्कारास्तानि दधाना अत्र निशायां उपमेये न सह पिशाच्या उपमानस्य समाकरणेन समस्तसंपूर्णपिशाचीत्या धर्म्य
कल्पना खंडं ८८ क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः तितीर्षुस्तर मोहादुडुपेनास्मि दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरं अत्रा
त्मविषय मन्मत्या रद्वारेणां वंशवर्णनं न स्यादित्येको वाक्यार्थः परस्तु उडुपेन सागरतरणं तादृशितयोः न चोपमानोपमेयभावं विना पर
स्पर संबंधः संभवतीति उडुपेन सागरमिव मन्मत्या सूर्यवंशवर्णनं इत्युपमायां पर्यवसानं वाग्भटकृतास्यापि प्रतिवस्तूपमाया
मतभावो विहितः

[illegible] कुरतेन्द्रस्यश्रीरोचिता लक्ष्मामाला रूपकं यथा रमा ख्नतस्यनापि नयश्री तेंगस्पविभुमरकसंपकु
[illegible] मंदकेदलीवाता निय नारोदगोपाप: स्पा दा रोदय: रस्पय: नम्पं पार तंष्टि

२२ अ समस्त रूपमेयेन सह समासरहितमस्त्वं पूर्णरूपकं दर्शयति संसारएव इति होषमुगमंअत्र संसार अखिलरूपत्वरापणादि खंडं समा
सरहितत्वात्समस्तं ८८ अथसमस्तसमासरहितखंडंअयं पूर्णरूपकंदर्शयति अधरमिति तरुण: पुरुष:नवकामिनीमुखचंद्रस्यअधरमो
ष्ठं पुष्पैनकृत्वाहचिन येनकृत्वा नासिकायाकृत्वासुरभि त्वंरसेनपरमादरेण युगपत्समकालेनियपु पिबतिस्म अत्रचंद्रमसोधर्मानक
थित्वाप्रतिपादित: इति खंडं अथासमस्तं खंड रूपकं

खंडासमस्तं संसारएककूप: सलिलानिविपत्तिजन्मदु:खानिइहधर्मएवरज्जुस्तस्मादुद्धरतिनिमग्नान् ८८ अथनमुखेनलयनेनहन्चिंसुरभित्व
मबुमिवनासिकयानववर्णिनीवदनचंद्रमसस्तरुणोरसेनयुगपज्जिल्पपौ ८९ ज्योत्स्नयाधवलीकुर्वन्नुर्वीसकुलपर्वतानिशाविला
शकमलमुदेतिस्मनिशाकर: ९० खंडासमस्तं १ वाचकेभेदभाजिवायपविद्धज्ञानसईसवैरि कमलासको
दर्शयति ज्योत्स्नयेति निशाकर:उदेतिस्म किंलक्षणानि यारात्रेविलासार्थंक्रीडार्थंकमलमिवकमलंक्रीडाया:कमलरूप:
किंकुर्वन्ज्योत्स्नयास्वकान्त्याकुलाचलसहिताउर्वीधरित्री धवलीकुर्वन्

वडीपृथुतेदुर्गमार्गेणनीललोहितस मित्स्वीकार वैश्वानरसत्पत्नीतिविधानदक्षविजयप्रागभवनीभप्रभोसम्राज्यंवरवीरदत्सरणवैरं
य मुद्रै: क्रिया: अत्रविद्धज्ञानसएवमानसंकमलापा:अत्रसंकोचएवकमलानामसंकोच: दुर्गाणाममार्गेणमेवदुर्गायामार्गेणसमित्स्वी
कारएवसमिधांस्वीकार:सत्पेप्रीतिरेवसत्यामप्रीति: विजय:परपराभवएवविजयोऽर्जुन:एवमारोपणानिमित्तोहंसादेरारोप:

राम

सिंधुरान्वितेति॥ अदो गिरेस्तटमुपेत्यागत्य किन्नरैर्गीयते किंभूतं गिरेस्तटं सिंधु सिंधुराणां हस्तिनाम् चिता योग्याल्लतातत्ता सल्लकी लता यस्या सा सिंधुरोचिता लताग सल्लकी एवंविधा सिंधुर्न दीतयारोचितं रोमि तं पुनः किंभूतं तटं कंदेराजितं पुनः किं कंदरा निर्गता मिर्जिताः लताः गल्हस्त्री येन तत् तथा॥ ३॥ वसन्निति॥ अस्मिन्शैले कः सिद्धो देवविशेषः कलः मधुरं गीतं न करोति अपि तु सर्वो कोपि करोति को हेतोरे शैलेन कलंको ज्ञितकानने विघ्न रहिते सर्वोत्कृष्टे इत्यर्थः॥ अत्र शैले वसन् सरोगः सव्याधिः कश्रित यदि वर्तते तदा परं केवलं सरोगो राजहंसो वर्त्तते सरसि सरोवरे ... ४॥ जन्तुरिति॥ वसंतेन सेवारणा हस्तीन्द्राः सरसी सरोवरं जन्तुः पिकानां कोकिलानां मधुराः॥

सिंधुरोचितलताग सल्लकी सिंधुरोचितम्॥ त्यकीन्नैरेः॥ कंदराजितम् दस्तटं गिरेः कंदराजित गल्हस्त्रागीय ते॥ २॥ वसन्सरोगो राजजनने नाक्रीत्यपरं सरोगा यदि राजहंसः॥ गीतं कलं गेपक रोति सिद्धः शैले कलंको ज्ञितकानने स्मिन्॥ ३॥ जन्तु वसंते सरसीन वारणा जन्तुः पिकानां मधुरान वारणाः॥ रसं न कामो हनको विदारके विलोकयंतीव कुलालिहारकं॥ ४॥ वरणप्रसूनानिकरान् रणामलिनां च हंसीपटलीं मलिनां॥ तरवः सदा शिखिजाततरवः सरसश्च भातिनिकटे सरसः॥ ५॥

ऐसुरवदानवीनाणाः शब्दाव भुक्तका शिरकाखीमो हनको विदारस्तरत पंडिताव कुलान्ज्ञा निशेषान्वन्विलोकयंती सती कं रसं ... आर अपि तु सर्वमपि रसं प्राप्ते वकं पंकया भवति विदारकं निःपुत्रं यया भवति निःपुत्राया संभोगकमत्वा त॥ ३॥ वारणा इति॥ वारणावृक्षविशेषाव र्त्तते किंभूताः पुष्पनिकर एव आवरणमाच्छादनं येवां ते तथा तरवो वृक्षा अलिनां भ्रमराणां पटलीं श्रेणीं वहंती किंभूतां श्रेणी मलिनां श्यामां अत्र पर्वते सरसो निकटे सरोवरस्य समीपे शिखिजाततरवः मयूराणां कूजनशब्दो भाति शोभते किंभूतास्तरवः सरसः॥ श्रीरामचंद्राय नमो नमः

यथा यथेति यथा यथा हि जिनस्य ज्ञानस्य विभवोद्यमः .... तत्तथा तथास्य .... स्य

सं स्वैरेव महत्तमे ज्ञानं जायते ॥ ४१ ॥ दासेति कोपाद्भवति त्वय दापदास्यति भवति ॥ सतिकर्त्तुर्वीति सतिकर्करा

नन्दास्यति प्रक्षिपति सति .... न यो भवति स्यात् तेन कारणेन हेव दुःकरंतिष्ठि तो भवनि .... भव ॥ ४२ ॥ कुलमि

ति ॥ अस्मिन्नदी व्यतिकरे नद्यास्य नेकैरेणूनां .... कुरुते तिमिमथा अत्स्यभयान्न दीव्यतिकीर्हति ॥ अ

१८ नूनां स्य नां गननना यकाव्यपितुनका चि ॥ ४३ ॥ गंगेति ॥ गंगा याहृदं गंगं तत्र ज्ञानेपानीयं तद्वद् ....

यथा यथा हि जिनस्य विभवस्यान्महत्तमः ॥ तथा तथास्य जायते तस्य पद्ये येव महत्तमः ॥ ४१ ॥ दास्यति दा

स्यति कोपादास्यति सतिकर्करान्रायं ॥ भवति भवति हि न यो भवति मितस्तेन वकनहं ४२ ॥ कुलं तिमिम

यादव्रकरेणूनां नदीत्मृति नदीव्यतिकरे णूनां प्राणीनां गननाधिका ॥ ४३ ॥ गंगांबु धवलं गगाने मममस्त्

ध्यानगोचरः पापार्त्ति हरणाया त्सुतस्तु ज्ञानो जिनः सतां ॥ ४४ ॥ जगदात्मकीर्त्तिमृगं जनयन्नु द्दामधाम

दोः परिघः जयति प्रतापपूर्वा जयसिंहः क्ष्माभृदधिनाथः ॥ ४५ ॥ रामपनमोनमः

यसोः श्रृंगस्य आभा कांतिर्यस्य सतथा एतां वतां श्री चंद्रप्रभ प्रक्षद्दलकमले परमेष्ठी ध्याने अर्हन्तो धवल

ध्यायेत अहत एवोक्तं मर्म दक्षणां साधूनां ध्यानगोचरो ध्यानविषयः तज्ज्ञानो ज्ञान सहितः एवं विधः सति

नः सतां सत्पुरुषाणां पापार्त्तिहरणाया तु पापपीडास्योच्नाय भवतु ॥ ४४ ॥ जगदिति ॥ जयसिंहः क्ष्माभृद १८

धिनाथो राजाधिराजो जयति सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते किं कुर्वन् जगत् विश्वं आत्मीयं यशः साधवलं यन् जनयन्नु उद्दा

मम तत्कंठ धामतेजो यस्य सतथा ईदृशो दोर्दंडः एव परिघो र्गलायस्य सतथा प्रतापतयो पेव सर्वावतारः ४५ ॥

मामाइति। सासारमास्त्रीमुदितमानसौ ग्रीमामाकारयते यायामदेनम पपातोत्थितेन च्यवनाश्रमिनामेनरुच्छायामन्नास्क पायात्सोचमादिषु रक्षी मतत्वांनोविधामनेकप्रकारा हेलालीलातम्यस्यान्तंमुखंयस्यासा ४६ इतियमकोद्देशमभिधायेदानीमर्थालंकाराणांक्रमेण लक्षणमुदाहरति कविः स्वभावोक्तिरिति
सक्रियस्य क्रियासहितस्य जिम्मलस्य पदार्थस्य वर्तनादेः पदार्थस्य स्वभावोक्तिः स्वरूपवर्णनं जातिनामालंकारः स्यात्
साचहीने भिल्लिकादौ त्रस्ते भीति भंक्रादादिषु बालादिषु वर्णमाला विशेषतो रम्या भवति ४७ अथोदाहरणमा॥ वहींवल्लीकृतकेशपाशोऽतीति। अग्रगवनेशवर्या भिल्लाः खेलंति किंभूता वहीवली मयूरपिच्छ
मामाकारयते रामासासा मुदितमानसा यायामदरुणच्छायामानाहेलामयानना ४६ इति
यमकोदाहरणं इदानीमर्थालंकारानाह॥ स्वभावोक्तिः पदार्थस्य सक्रियास्याक्रियस्य वर्णनं जातिविशेष
षतेरम्या हीनत्रस्तार्थकादिषु॥ ४७॥ वहींवलिवहलकांतिरुचो विचित्र मर्यलचा विहितचारुदु
कूललीला गुंजाफलग्रथितहारलताः सहेलं खेलंति खेलगतयो त्रवनेशवर्याः॥ ४८॥ स्मारस्मा ते
रघोरणिभीमसावश्रणं दृशो कुरंगाक्षिप्ताक्षिमविसेमश्रवणविलिविमोदसमुखोरक्षो॥ ४४॥
केणि सद्बकुलया साइयाको न्यायो तं तेषां भूमेतरस्य विचित्रो पंचवर्णचार्यः नचा विहित प्रधानवस्त्र
लीलाः गुंजाफलेग्रथित हारलताः सलीलं खेलगतयः सविलासगतयः ४८॥ अथ प्रत्योजामुदाहरणं॥ स्मरतोनेते
हे कुरंगाक्षि हे शारंगाक्षि हे सखे एवं दशमुखोरावणः किंभूतः स्मारस्तेत्र श्रोत्रपाभीमाणवदनसमूहः पु
नः किं न्यविसितविंशतिभुजः निवेशः ४६

बा०म अथोपमनलक्षणमाह॥ उपमानेति यत्र उपमेयस्य वर्त्तनः उपमानेन सह सादृश्यं स्यात् सा उपमा मता वै: वत्तोथुल्य तै 6
तुल्यार्थैः अनुकरोतीत्यादिभिः समासे गौरुपीत्यादिभिः ५० अथोदाहरणमाह॥ मातेति जिनपतिः श्रीनेमिर्वो युष्मा
न् पातु रक्षतु किं कुर्वन् तां राजमतीं त्यजन् किंभूतां कुंदाग्रदतीं कुंदवदग्रदंता यस्याः सा इति समासो उपमायाः अ
नीमती हि भ्रम मदया हि लासमध्यया गत्या राजहंसी इवाचरतीति राजहंसायते इति प्रत्ययोपमा यस्या आननं मुखं
दर्पकुमंडलमिव श्रीमद्भाति इत्यव्ययोपमा यस्या नेत्र युग्मं श्रिया शोभया नीलोत्पलानि अनुवदतीति तुल्या
र्थोपमा ५१ पुनर्लुप्तोपमा अत्र नोपिदर्शयति॥ यस्या आस्यं वदनं मुखं चंद्रवद्भातीति प्रत्ययोपमा
उपमानेन सादृश्यं उपमेयस्य यत्र ना प्रत्ययाद्यतुल्यार्थसमासैरुपमा मता ५० गत्या विभ्रम मेदया प्रति
पदया राजहंसायते यस्याः दर्पणमंडलमिव श्रीमत्स्वदेवाननं ५१ यस्याश्चानुकरोति नेत्रयुगलं नीलो
त्पलानि श्रिया तां कुंदाग्रदतीं त्यजन् जिनपतिर्वो राजमतीं पातु वः ५१ चंद्रवद्वदनं यस्याः नेत्रनीलोत्पले इव
पद्मबिंबं हसंत्योष्ठः पुष्पधन्वा धनुर्भ्रुवः ५२ मत्तभरिह मानस संस्कृति वृंदोस्य अत्र स्वासितो उपत्य अवि
रलो यस्य हंस कुच द्वंद्व मुद्रह अकुमुद्भवः ५२
यस्याः नेत्रे नीलोत्पले इव वर्त्तेते इत्यव्ययोपमा यस्या ओष्ठः पक्वबिंबफलं हसति अनुकरोति तत्तोप्युल्लृष्ट र
क्तत्वात् इति तुल्यार्थोपमा किंभूता याः यस्याः पुष्पः पुष्पधन्वा कंदर्पस्तस्य धनुः सादृशं भ्रुवौ यस्याः सा तथा
तथ्या इति समासोपमा ५२ मत्तसुरीति हे सुभ्रु भगत वचि रहे अस्या श्लिपाः मुखं संकुचितं जिः श्रीकेनान
मित्यर्थः कीदृशस्य तव मदमत्तमानसस्य पितिल दोषाकरस्य कस्येव किं शशिनो विरहे कुमुदमिव यथा
चेतस्य वियोगे कुमुदं संकुचितिं किंभूतस्य शशिनः मध्ये यानस्य नगामितं मध्यस्य दोषा या रात्रो करस्य

तेणमवेति॥ तेवीतरागं तमता किं लक्षणीदं जिनानां सामान्यकेवलिनामिदं स्वामिनं पुनः किंभूतं उदलितानादितंगढ
तराकषाः कामक्रोधादयो येन सतयातं यस्य भगवतः शरीरं मनोवस्तु प्रसन्नवर्त्तीत इदमुपमेयोपमा अपरवन्धो
पमा ५४ हेदेवेति हेदेव ये पुरुषा भवत्पादाविव भगवतः पादौ आश्रिता तेपुरुषा सोदय श्री श्रुतां श्रियं समेते॥
गपादयो पादयोरवोपमानं तेषां पुरुषाणां तेषामेवोपमानं तदयमन्योपमा ५५ आलोकनमिति हेदेवया
सांसदृशो सुवलोचनं नाम यलाभूतवर सरसं आलोकनं दर्शनं वचन मामा बनं निगूढन मालिंगनं च
स्मरनूतनरतं वशोवर्त्ती तासां सुदृशां अंगदृष्टि कोमलाम त्रणे मांसरुधिरामेध्यस्थान कोदृशी रविचिंत्यकि
तेणमधीश्वरा आजिणिंदमुद्दलिन्नदिढ ध्यानकआसेजयसमणे वसरीरं वस्तुपमाणं॥ ५४ येदेवमकतः
पादौ भवत्पादाविवाश्रिता तेसमेते श्रुतेभव्याः श्रियेता द्रव्यशाश्वती ५५ आलोकनं वचनं च निगूढनं नया
संस्मरनूतन रतवसरसं वशेस्स तासां किमेगापिशितासृपुरीषपात्रगात्रे विविंद्यसु दृशान निराकुलो
सि ५६ कलेव चंद्रस्य कलंकमुक्ता मुक्तावलीवो जगुणप्रसन्ना जगत्त्रयस्वामि मतांदधाना जैनेश्वरीक
नतिराकुलोसि किं न सुदृशीमसिदृयमुपमेपानामालोकनदीनां समुच्चयात् उपमेयसमुच्चयोपमा ५६
कलेवेति जैनेश्वरी मतिर्जयतं तेकिंभूता कलंकमुक्ता कलंकेन रहिता केवलचंद्रस्यकलाइवसे वर्षाचंद
मकलंककलंकेनैकस्याकलायापुनः किंभूतमिः गुणैः प्रपन्ना आश्रिताः केन मुक्तावलीव साप्युरूणागुणे
नमुत्त्न वरकेनप्रपन्नाप्रीता भवति पुनः किं जगत्त्रयस्य बोधितदधती केवकल्यासतेवकस्यव आपि वोधि
तेरमति मनएकस्माल्लंकेरने कोपमानयोगात उपमानसमुच्चयोपमेयं अपवामासोपमेयस ५७

१८ किमित्येति ॥ उपमानोपमा ह ॥ ३ धाविद्वांसस्तानुपमामुपमेययोः पृथक् लिंगवचनानि न विघ्नं पुमन्नीति हानामधि
कांचननिव ध्नंतिकश्चित्तु धालिंगभेदं मेमिरे मन्यंते स्म ५८ हि ममिचेति ॥ हे राजेंद्र तव कीर्ति हिममिव धवला ना
कीर्तिकीर्तिः स्त्रीलिंगं हिमं नपुंसकलिंगे वर्त्तते अतो लिंगभेदः हे राजेंद्र तव वाचो वाणी चंद्रकलेवातिनिर्मला वर्त्तते
वाचः इति बहुवचनं शशिकलेत्येकवचनं अतो वचनभेदः ॥ हे राजेंद्र तव कादंपदधत्वं धात्वस्त्येवकाकस्ये
ववर्त्तते उपमाहानमात्र हे राजेंद्र तव वक्षो हृदपंकमद्ववविपुले स्थि राः वर्त्तते अत्रोपमाधिकं इत्यं न क्रीयते ॥ ५९
अनयेति ॥ द्ये शुनीरुहदेवी चक्रसावृतिभासते शोभते अत्रोपमाधिकं चक्रनः प्रतापसर्वगरवद्योत
रवराजते विशेषेण शोभते ॥ अगहीनो पमा इत्यं मापि न क्रियते ॥ ६० ॥ भिन्नलिंगवचनानतिहिनाधिकां चैव नो भि
८ विघ्नंतिबुधा काचित्तल्लिंगभेदं वचनं निमेरे ॥ सफेनपिंडः पोटामिरन्द्रश्रीः अवशैलमस्त्रकोतनादः करी
वर्षन्विधुत्वामिवयारिदः भीमुरवं चेद्रमिया लोकादेवाह्लादकरं तव ॥ कुमुदं तिमुदा कीर्तिकीर्तिमिष्याल
संपदां ६२ सफेनपिंडइति अब्धिः समुद्रो वर्त्तते किंभूतः सहफेनपिंडै उहरे वर्त्तते इति सतथा श्रीः दयसहोता
उर्म्मयः कल्लोला यस्मिन्नस्सतथा कल्पवृक्षायुवविधु रमणोः कृष्यताचिह्नभूतो विधुपां स्वरस्व ऊर्म्मो वि
कोस्य उपमाकेन स्फिर सचशेरको पन्न ऊर्म्म त्वां चोपमा नेवविशेषणं नास्तीति विशेषः ॥ करीजोपमारं स्तंभ विमाक्रियो
करी वर्त्तते किंभूतः चोतन्मदः करेव वारिदरव किंभूतो वारिदः वर्षेत्र पुनः किंभूतोपि पुत्वान् इत्यधिकं अत्रापिको पामा
दोषः ६१ मुखमिति हे देव तव मुखं चंद्रमिवा लोकप्रहर्षा ह्लादकरं स्तुलो लोकप्रहर्षा ह्लादकरंमितिस्वत्संपदापूर्णं
चंद्र कार्ये कशालो लोचनानिकुमुदवधिदा चरतीति किंभूतं मुखं चंद्रमिवाह्लादकरं कीर्त्यादयं कमलाने मंसके
वदृःपुल्लिंग इति लिंगभेदः उपमा संसारम् ६२

अथ प्रतिवस्तूपमायाः लक्षणमाह। अनुपात्ताविति। यत्र यस्मिन्नलंकारे वस्तुनः प्रतिवस्तुना सह साम्यं सादृश्यं प्रतीयते जायते क सति
इवादीनामनुपात्तत्वे सति सामग्र्यग्रहणे सति। अथास्योदाहरणं। वद्धीरे सतीति। व्याख्या प्राग्वत्। तेषां अथ भ्रान्तिमतो लक्षणमाह।
वस्तुन्यन्यत्रेति। यत्रालंकारे अन्यत्र अकृत्रिमापितं तु स्वरूपं यस्य वस्तुनो निश्चयो जायते स भ्रान्तिमान् स्मृतः। अथोदाहरणं।७२।
हेमकमलं इति। हे प्रस्तालिते तव वदने कृत्वा लोचने नीलोत्पलमिति कृत्वा च पुनर्दन्तितेलाख्ये कुसुममिति कृत्वा

अनुपात्ताविवादीनां वस्तुनः प्रतिवस्तुना यत्र प्रतीयते साम्यं प्रतिवस्तूपमा तु सा।७३। वद्धीरे व्यसावेको यदुवं
शे कृती भवत्। किं केतकस्यादरादानि सुगुः सुरभीण्येव खिलान्यपि।७२। वस्तुन्यन्यत्र अकृत्रिमापितं तु स्वरूपस्य वस्तुनः।
निश्चयो यत्र जायेत भ्रान्तिमान् स स्मृतो यथा।७२। हेमकमलं इति। वधूमुखं घ्राणेन लुब्ध इति पखुद्धि कुसुमं इति
गुञ्जे त्वयि एव विष्टि रभसमस्य त्वरिह को ली।७४। उक्तिश्च प्रतीतिर्या प्रतिषेधाय जायते आचक्षते तमाक्षेपमलंकारं सुधाययाः।।
सैंध्वाति तीर्थति तरंगवती भुजंगमादातुमिच्छति करे हरिणांकबिंबं मेरुं रिरोघयिषति। ध्रुवमेष देव यस्ते गुणा
नादितुमुद्यमसमादधाति।।। इदमपि प्रतिवस्तूपमानसमुच्चयोदाहरणं प्रतिवस्तूपमायामेवान्तर्भूतः। देवीभावं ग
मिता परिवारपदं कथं भजत्वेषा न खलु परिभोगयोग्यं देवतारूपं कृतं रत्नं अत्र कश्चिदत्यनेन नरस्य वस्तुन उद्देवत्वे न वाग्ग
नो विलयं प्रमायते इत्येकस्यैवानुचितत्वरूप सामान्यस्य शब्दभेदेन द्विरुपादानं।।

भ्रमराणां श्रेणि निरपातं तिलं ७५।। आक्षेपलक्षणमाह। उक्तिश्चेति। यत्रालंकारे उक्तिशब्देन प्रतीतिरर्थी सामर्थ्ये
न ज्ञान प्रतिषेधाय जायते तं आक्षेपनामालंकारं आचक्षते कथयन्तीति।७५।।

यो दारुरणं दर्शयति। इंद्रेणोक्तो। स यदि कर्णो नरेंद्र सूनुः मीनयापि हदेयो वर्त्तते न हि इंद्रेण किं वादितः उपेंद्रः। मी कल्पना मध्येयुः करीव क्रीतो तर्हि हे राघवेन किं
तल्लनापोवर्त्तते। न हि दंभोलिना वज्रेण किं। अलम् अमर्थ भलम्लं यदि सा तत्पुरी त्वेण हि अमरपुर पत नाभिधाना नगरी न हि न तु स्वर्गोपि नाम स्वर्गोप्ययं सुधाय
स्यास्तीति। यस्य कुरु वस्य मनो नरक कीड निवासेन नरक एव कोऽयं संगः। तत्र निवासे यस्य ते रसिक मात्रिसंज्ञनः। हिंसा जीव विध्वंसः अनृतम
लीकस्तेयं चौर्यं तत्परः। सुतरां मातिशयेनाऽस्तु। इंदुनीति। ये पुरुषाः। कीर्ति नेदंति ये तणमपि करुणं रयो न कुर्वंति। ते पुरुषा यज्ञेयत्तव
मरणसमयेपि धनं रक्षति। अपि तु इदं धति। भूमयं आप्य पृथ्वी सामर्थ्यो त्काकुत्या त्या[?]रूचा त्रिविधः। इती यतः अय संराजन्नसीत्माह॥

इत्रेणकिमितिनिषेधनाच केवें द्रप्रतिषेधापत्तानेजायते एवमर्थसामर्थ्यं नापि

इंद्रेण किं स यदि कर्णनरेंद्रसूनुरैरावणेन किमसौ यदि तद्गुपेंद्रः। दंभोलिनाप्यलमलं यदि तत्प्रतापः। स्वर्गोप्ययं 10
ननु सुधाय दि तत्पुरी सा ॥७६॥ स यस्यास्ति नरके कीडनिवासरसिकं मनः। सो नु हिंसानृतस्तेयतत्परः। सुतरां ज
नः॥७७॥ इंदुरिति येन कीर्त्तिनु रणति करुणा खलंपि जने लोके ते धातुए नं कुव धनरादिः। तिधनं मरणसमये वि॥७८॥
इदमेतदिदं वेति साम्यादुद्धिर्हि संशयः। हेतुभिर्निश्चये सोपि निश्चयीताः स्मृतो यथा॥७९॥ किं केशपाशः। प्रति
पक्षलक्ष्म्याः किं वा प्रतापानलधूमरेषः। दृष्टे भवत्पाणिगतं कृपाणमेवं कवीनां मतयः स्फुरंति॥८०॥

इदमेतदिति। साम्यात्सादृश्यादिति बुद्धेः। सकाशात् संशयालंकारः स्यात्। इतीति। किं इदं चैतद् यद् इदमेतद्
सोपि संशयः। हेतुभिर्निश्चयं कृतः सन्निश्चयांतालंकारः स्यात्। अयस्ये यथोदाहरणं। किं केशपाश
इति। वैरिणां शत्रूणां रमेन राज्ञा केसेषु धृत्वा आकृष्टा यत्नेते तत्क्व विः शकितो हे राजन् भवत्पाणिगतं कृपा
णं खड्गं दृष्ट्वा कवीनामेवं मतयः। स्फुरंति एवं किमेवः। प्रतिपक्षलक्ष्म्याः किं केशपाशः। अथ प्रतापानलधूमः
ऽपोऽस्ना चंदनमालालाहलतांपरि प्राप्ता॥ संप्रति सुहृशो हेतानेन किमुक्तेन न नवम॥ नचनदृति निषेधो विरहशीतलतो दुःसहत्व
मतिप्रसिद्धमिति व्यनक्ति अथ माक्षेपः॥ इ। योधिधामतः वक्तुमिष्टस्य विवक्षितस्याशक्य वक्तव्यमतिप्रसिद्धत्वं वक्तुं निषेधो निषेधरूपस्तस्य
घान्यं संवदम्पारणा विषय उक्त विषयः रासिद्धि विधयन्ति। निषेधविनिषेधस्य... विषयः स आक्षेपः॥

दृष्टांतः पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिंबनं यथायोगमेतेषां सदृशधर्मादीनां प्रतिबिंबनं नत्वयं वाक्यद्वये विशेष्यस्य विशेष्येण विशेषणानां च विशेषणैर्यथायोगमुपमेयोपमा
नयोर्यथाद्यर्थाधारेणेत्या

अथ निश्चयांतोदाहरणं इंदुः स एष इति स एव यदि इंदुः स्यात् तदा दोषामहस्त्रं किं न अथ विष्णुः स्यात् तदा चतुर्भुजः कथं न अत्र अंततः निश्चयं रणाग्रे श्री
कर्णदेवनृपसूनुः श्रीजयसिंहदेवो वर्त्तते किं तदुपलक्षणेन चिन्हेन तदाह स्यंदनस्य ध्वजे धृत उडु क्षाराचूडाः कुकुटो येन स तथा ८१

लक्षणं अथ दृष्टांतमाह अन्वयेति यत्र स्वस्य तदर्थस्य दृष्टांतार्थस्य तयोः क्रियया तुल्यत्वाख्यापनं तं दृष्टांतालंकारमाह ८२ अथोदाहरणमाह पतिता
नामिति हारो जरतीनां वृद्धस्त्रीणां कुचयुगमिति कथयन्नु परिहरति किं निर्मलः गुणिस्तः पतितानां सन्मार्गभ्रष्टानां संसर्ग दूरे
दोय यथाकदाचित्कृपाणमोहपमानोपमेयभावः तथा शोचितः कथा मन्कांतेरपि दृष्टांते न निश्चयो यत्र स दृष्टांतः गृहीतप्रामाण्यकः

इंदुः स एष यदि किं न सहस्त्रमहस्रांत लक्ष्मीयति र्यदि कथं न चतुर्भुजो सौ स्यंदनध्वजधृतोडुरताम्रचूडः श्रीकर्णदेवनृपसूनुरयं रणाग्रे ८१
अन्वयात्ख्यापनं यत्र क्रियया स्वतदर्थयोः तं दृष्टांतमिति प्राहुः अलंकारमनीषिणः ८२ पतितानाम संसर्गं त्यजंति दूरेण निर्मला गुणिनः
इति कथयन् जरतीनां हारः परिहरति कुचयुग्मं ८३ केनचिद्यत्र धर्मेण द्वयोः संसिद्धसाम्ययोः भवत्येकतराधिक्यं व्यतिरेकः स उच्यते ८४

यत्र दृष्टांतवाक्ये न दार्ष्टांतिकवाक्यार्थनिश्चयस्य ग्रहो भवति नी स्वर्थः यथा। त्वयि दृष्टे एव तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितं अस्याः लेपे हि हिमांशोरपि
सन्ति कुमुदं कुहत्याः वागभूत्वाद्दृष्टांत

ण त्यजंति हारो विनिर्मलः गुणी दवरकसहितः जरतीनां कुचौ यतितो गलितौ अथ प्रथमपादद्वये मुख्योर्थः हारो दृष्टांतः ८३ अथ व्यतिरेकलक्ष
णमाह केनचिदिति यत्र द्वयोर्वस्तुनोः केनचिदेकेन धर्मेण लक्ष्यादिना धर्मेण निष्पन्नसमभावयोरेकतरस्य द्वयोर्मध्ये एकस्याप्याधिकता भवति
स व्यतिरेक उच्यते ८४ वगमध्ये कृतो दृष्टांतस्याकरस्य स्वांतर्भावे प्रतिवस्तूपमायां कृतः निदर्शनायां च क्रियया तत्तदर्थयोरिति कथना दौ
दवस्वकीयग्रंथस्य दृष्टांतेंतर्भावः कृतः

मताः

व्याजोक्तिः छद्मनोद्भिन्नवस्तुरूपनिगूहनं ० जिग- भाविवस्तुनो रूपं प्रभिन्नं प्रकाशितं केनापि रूपेण व्यपदेशेन यद्यस्मान्न गूह्यते सा व्याजोक्तिः मन्येवापह्नुतिः प्रकृताप्रकृतयोः
साम्यस्येहासंभवात् यथा शैले इ प्रतिपाद्यमानेति

तथा... तूनदादे यसाम याप्नुर्धि यांहसेद

अथोदाहरणं अस्त्वस्त्विति जयसिंहदेवपृथिवीपतेस्त्रु पुनम गपतेः सिंहस्य योः लघुगुणमानभावोरेत्कस्तु भवतु २ इति समाता एकस्य शत्रा
आधिक्यमाह किंत्वयं विशेषः एकतो रात्तेः सकाशात्स्त्राभटाः शत्रुभटाः संग्राममुत्सृज्य वनं विशन्ति अन्यमंगपतिमशंकमाना इति व्यतिरेकः ८५
अथापह्नुतेर्लक्षणमाह नैतदेतदिति यत्र सादृश्यादिति अपह्नुवपूर्वकमिति विद्यमानवस्तुनोपह्नवपूर्वकं उच्यते इतीति किंप तदिदं नहि नि
श्चितमेतादिदं सा इयमपह्नुतिः स्यात्

आक्षेप उपमानस्य प्रतियमुपमेयतां तस्यैव यद्दिवाकल्यातिरस्कारनिबंधनं इत्युपरूपस्य प्रतीपस्य व्यतिरेक एवांतर्भावः अस्त्वस्त्वित्युदाहरणं
बोध्यं उपमेयस्य न्यूनत्वे यथा मुखं मृगविवनवचनीयं तव वदनेनोपमीयते चंद्र इति

अस्त्वस्त्वयोः लघुगुणी जयसिंहदेवपृथ्वीपतेर्मृगपतेश्च समानभावः किंत्वेकतः प्रतिभटाः समरं विहाय सद्यो विशन्ति वनमन्यमशंकमानाः ८५ नैत
देतदिदं चेतदित्यपह्नवपूर्वकं उच्यते यत्र सादृश्यादपह्नुतिरियं यथा ८६ नैतन्निशायांशितिसूचिभेद्यमंधीकृतालोकनमंधकारं निशा
गम प्रस्थितपंचबाणसैन्यसमुत्थापितरेणुः ८७ प्रप - : सितीकृतः इत्यादौ तथा मया पूरा मत्वमितिवित्यादि कुच वस्तुतस्तु उपमेय
यस्य व्यतिरेकः आधिक्यं व्यतिरेक उच्यते यत्र उपमानस्य उपमे यस्य वा आक्षेपः क्रियते तत्प्रतीपं
अथोदाहरणं नैतन्निशायामिति निशायां शोतीद्यास्त्व्यमे घं र ताव तानि वउर तत्र अंधकारं नकिं भूतं अंधीकृतानि आलोकनानि लोचना
नि येन तत्तथा किंतु रेणुः किंभूतः निशागमे रात्रिसमागमे सर्वलोकविजयाय प्रचलितो यो सो पंचबाणः कंदर्पस्तस्य सैन्येनोत्थापितो ८७
जाड्यतोपरूढोन्न सद्धोमांचादिविसंकुलारिविलसद्विविधि आसंगमंगाकुलः हारोत्संगस्तुहिनाचलस्य करयोरित्र्विवान्संस्थित शैलातः पुरमातृ
मंडली दृशोयताद्यः शिवः वामः स्वकृतानुयाजोक्तिरपह्नुतावंतर्भावः कृतः

एकत्रिपावस्ते

उक्तं कारिकेयं रहः ... संचं द्रष्टव्यमिति ---

13

अथ तुल्ययोग्यतालक्षणमाह उमेयमिति यत्रोपमेयं वर्ण्यं वस्तु उपमानेन सह समीयकारणाय १ योज्यते कयातुल्यैककाल क्रियया कुत्रापि एककालक्रियया कुत्रकालक्रियया तुल्याचासो एककालक्रियया तुल्यैकका तयासा तुल्ययोग्यता कथ्यते ८८ तमसेति हे तैसाधुवर्त्तना प्रधानकलेनां प्रकाशनाय प्रभुतासमर्थता भानोः सूर्यस्य च पुनस्तावदृश्यते किंभूतानां साधुवर्त्मनां प्रकाशना यप्रभुता समर्थता भानोः सूर्यस्य च पुनस्त्वदृश्यते किंभूतानां साधुवर्त्मनां तमसांधकारेण यद्वेसाने न लुप्यमानानां साधुवर्त्म नां पृथाल मार्गाणां गुरुपद्ध यतिमार्गाणां स्त्र दृश्यते १

प्रकृतं मन्निषिध्यान्यत्साधक यन्नु तिः होतयित्वा किमर्थ गोपनीयं कथ्यतेन यदिश्लेवताल्पयर्यते सा

अपन्हुतिः उपमेयं समीकर्तुं उपमानेन योज्यते तुल्यैककालक्रियया यत्र सा तुल्ययोगिता ८८ तमसा लुप्यमानानां लोकेस्मिन्साधुवर्त्मनां प्रका

नैतन्निशा शनीय प्रभुता भानोस्तवदृश्यते कल्पनाकाचिदौचित्याद्यत्रार्थस्य सतोन्यथा द्योतितेति वादिभिः शब्दैरुत्प्रेक्षासामता यता ६०

यामित्यादु नभस्तले किं विदिव प्रविष्टाः प्रकाशिरे स्फुंद्रुरुचि प्ररोहाः जगन्ति लिहसतः प्रमोदादंतांइव ध्वांतनिशाचरस्य ८१ श्रीरामाय

प्रथमलक्षणो दाहरणं ज्ञेयं नमोनमः शिवाय नमोनमः श्री

तदोन समस्तघशासः स्थिताविमौ द्योतितिवित्ते कुरुते सदा यदा तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुंडलितां विधोरपि अत्र तथ्यमातोपयि

इदमपि प्रथम लक्षणोदाह रणं तुं तथ्या ... यास्तिर पद्धतिरिति ग्रंथांतरस्य लक्षणलक्षितायाः अपह्नुतेरपी

इति समानकालस्येव क्रियासंबंध उभयत्रापि ८९ अथोत्प्रेक्षालक्षणमाह कल्पनेति यत्रान्यथा वर्तमानस्य वस्तुनः औचित्याद्योपि ... कल्पनाक्रि यते सा उत्प्रेक्षा स्यात् किंभूता इवादिभिः शब्दैः द्योतिता प्रकटीकृता ६० अथोदाहरणं नभस्तलमिति चंद्रकांति संकुराः आकाशे किंचिदिवकल्प मिव प्रविष्टाः प्रस्ताः प्रकाशिरे समुल्लसिरे उत्प्रेक्षितेजगाहि पिलित्वा हसनहास्य यतः अंधकार राक्षसस्य दंताइव ८१ श्रीरामचंद्राय नमो नमः अथ

अथ द्वितीय लक्षणोदाहरणं धर्मस्ले वेलयथा हचिर ... तस्यमधुरशीलस्य केवलसाम्येण यथा कालेन धराणामिता ...

काव्यलिंगहेतोर्वाक्यपदार्थतेतिकाव्यपरीक्षाख्यास्याः एतत्कारले कौमे वावय

र्थं भवतिकवि
न्द्रवदर्थभव अथार्थान्तरन्यासलक्षणमाह उक्तसिद्ध्यर्थमिति उक्तस्य पूर्वं प्रतिपादितस्य सिद्ध्यर्थं मन्यार्थन्यासः अर्थान्तरन्यास कथ्यते किंभूतो
नीसर्थः अपिपूर्वः सरः एवं सर्वं च घटते इति व्याप्तिसत्पूर्वकः श्लि हन्ते वरत्निः ६१ उत्प्रेक्षामध्ये समाया लिंगभेदं दर्शयति नजिजीवितेशेति
सरोजइव दृशो यासां तासां यथा सरोजं नपुंसके हरस्त्री लिंगे अत्र स्त्रीनपुंसकलिंगयोर्भेदस्य समासेन तिरोभूतत्वान्न दोषस्तथा
२१ उत्प्रेक्षते कुपिते स्मरे सरोजदृशः स्त्रियः अश्रुभिरेकिंभूता निजभर्तृकरजाग्रैः नखाग्रैः कृताः क्षतं पङ्क्तयो यासां तास्तथा उत्प्रेक्षते
कुपितो यो सौ स्मरः कंदर्पस्तेन प्रहितो बाणगणस्तस्य व्रणैर्जर्जरा इव
द्वयोरप्युदाहरणं श्रुतिर्निन्नगभीरत्वादंतर्भू[illegible]पनश्यपः पुटपाकप्रतीकाशो रामस्य करुणो रसः अत्र पूर्वं धर्मवाक्यार्थः पुटपाकप्रतीकाशत्वे हेतुः
द्वितीयो मया तत्ततः श्रोतुमर्हति सदस्य इति हेतवः हेतुः संलक्ष्यते यस्मो विमुक्तिः नशमकार्षि वाच्य नसहदस द्यन्ति हेतुत्वं श्रवणा हेतवे
हेतुः वाग्भट कृतानुकस्यापि समीहिते
उक्तसिद्ध्यर्थमन्यार्थन्यासो व्याप्तिपूर्वः सरः कथ्यते र्थान्तरन्यासः श्लिष्टोश्लिष्ट सद्विधा ६२ निजजीविते शकरजासुकृतपंक्तयः अश्रु समुच्चयेना
भिरस्मुरते कुपितस्मरप्रहितबाणगणव्रणजर्जराइव सरोजदृशः ६३ हस्ताग्रविन्यस्तकपोलदेशा मिलोमिलत्कंकणकुंडलश्रीः सि तेर्भावः कृ
केचनेत्र[illegible]वदक्रवारैर्दोः कंदलीकांचिदवस्पनाया ६४ तइति
केचनेत्र[illegible]वदत्र वारैर्दोः कंदली कांचिदवस्पनाया ६४ सोर्थान्तरन्यासः अस्योदाहरणं काव्य
स्यानुपपद्यमानतया टसंभाव्यमानस्यार्थस्योपपादनार्थमदर्थान्तरस्य न्यसनं उपपादकत्वेनोपन्यासः सोर्थान्तरन्यासः अस्योदाहरणं काव्य
परीक्षायां यथा निजदोवा तमनसा -- मतिसुंदरमेशे त्यादि
अथ रूपके लिंगभेदं दर्शयति हस्ताग्रेतिदोः पुंलिंगे कंदली स्त्रीलिंगयोर्भेदस्य समासेन तिरोभूतत्वान्न दोषः काचित्स्त्री अवस्पनाया
कुपितभर्तृकापि कंदलीनेत्र क्षरदश्रुसमूहे सिवेच किंभूता यतः एव हस्ताग्रविन्यस्तकपोलदेशा हस्ताग्रे विन्यस्तो दत्तः
कपोलदेशो यया सा अतएव मिथः परस्परं मिलदेकीभवत्कंकणकुंडलयोः श्रीः शोभा यस्याः सा ६४

कौमारतर ... करो ...

यथा ... तरो वकुलिकाणां ... यथा कलिकावलि ... न सिद्धिन मनदे ... विदुषीन

अथोदाहरणं मृदुभुजौ इति अथैवं मन्ये विशालानि लक्ष्णानि किसलयानि किसलयाः पल्लवयः पल्लवानि कमलानि ... तानि ... शुचि

विरहपदि वियोगसंकटे ... दंगे संकटे ... दंगे हारा रेनापं ... तेवि ... यतिवरहं गमितं विशेषणमाह अतोलक्ष्मी ... मृदुभुजौ इति

काम्यां ... दंगे ... शोभिमानं ... कलेवधरं त्यापदकमलकान्त्या किसलयाओं लक्ष्मीकाः कृता प्रधानेन ... जनेनयथा

निगृहीत शोभनानि कृतानि ॥१६ अथ ... मालस ... माह वस्तुनोरिति यत्र द्वयोर्वस्तुनोः कनाप्यनो ... नायमात्वेन संबंध

मसंभाव्यं वदेत् तं विज्ञमाहुः अथोदाहरणं ... तं तदेति ...

मृदी ... तापं ... संचरति पुत्रत्र ... विनये ... लीलया

मृदुभुजलतिकाभ्यां शोभिमानं दधत्या ... कमले भासा ... विनेन विजितकिसलयपल्लवा ... लक्ष्मीलि मन्ये

विधुरविरहतप्ते तापमंगे ॥१६ वस्तुनोर्यत्र संबंध मनो ... तिन ... संभाव्यं वदेत् ... माहुर्विषमं यथा ... दंतवद

पुरःसकदलीगर्भकोमलाञ्च कायं राजमतिः क्लेशदायी मितपरिग्रहः ॥१८॥

सलज्जपा राजीमती व्रतग्रहणोद्यतामित्याह हे वत्से इदं ते नव वपुः शरीरं क्व किंभूतं कदलीगर्भकोमल अयं व्रतपरिग्रहः

क्व किंभूतः क्लेशदायी अत्र शरीरस्यातिसुकुमारत्वेन व्रतस्यात्यंतक्लेशदायित्वेन ... संबंधो न भवतीति भावः ॥१८

अथ परिवृत्तिलक्षणमाह परिवर्त्तनेति ॥ यत्रालंकारे सदृशासदृशेनार्थेन अर्थे न सति एतत्परिवर्त्तनं भवति जायते अथ सोपि परिवृत्तिः कथिता ॥१२ अथ सदृशोदाहरणमाह नरगेति हे मित्र हे स्वामिन् हे राजेन्द्र त्वदरातिवर्गस्तव वैरिसमूहो गुहासु कंदरासु शूरो न स्वपत्नीकिं कृत्वा गृहाणि मुक्त्वा सदनानि विहाय कीदृशानि स्फुरत्प्रदीपानि किंभूता गुहासु अंतर्गता व्यालफणामणीनां मध्यवर्त्तिनी दुष्टसर्पफणा रत्नानां प्रभाभिः कांतिभिः रुङ्मासिता दीपिताः भूः पृथ्वी यासां ता स्तथा तासु प्रदीपस्थाने फणमणयो गृहस्थाने गुहा प्रदीपयुक्तं गृहे एवं यद्भास्य फणिदीपितगुहीलक्षणस्यार्थस्य पुरा 16

परिवर्त्तनमर्पेन सदृशासदृशेन वाजीयते यस्य यत्रासौ परिवृत्तिर्मता यथा ॥१२ अंतर्गतव्यालफणामणीनां प्रभाभिरुद्भासित भूमिभर्त्तः स्फुरत्प्रदीपानि गृहाणि मुक्त्वा गुहासु शेते त्वदरातिवर्गः ॥ दत्वा प्रहारं रिपुपार्थिवानां जग्राह यः सचेतिजीवितमस्य श्रृंगार भंगी वदंगनानां मदाय दुःखानि ददौ सतामयः ॥१४ यत्रोक्तानां पदार्थानां संबध्यंते क्रमेण हि योग्यार्था विबुधैः सम्यक् तत् यथासंख्यमुच्यते ॥१५

वर्त्तनं गृहाणां सदृशा परिवृत्तिः ॥१३ अथ असदृशोदाहरणं दत्वा प्रहारमिति योराजा संयति संग्रामे प्रहारं दत्वा पार्थिवानां जीवितमेव जग्राह गृहीतवान् स एव पुनः वैरिस्त्रीणां श्रृंगारभंगीमलंकारस्वरं परागृहीत्वा दुःखानि ददौ असदृशं प्रहारसदृशं जीवितम् तथैव श्रृंगार भंगीसदृशानि दुःखानि नीतानि असदृशं परावृत्तः ॥१४ अथ यथासंख्यलक्षणमाह यत्रोक्तानामिति यत्रैकत्रोक्तानां विबद्धानां संबंधिनोर्थः पुनः स्तेनैव क्रमेण वध्यंते तद्यथासंख्यमुच्यते ॥१५

अप्रस्तुतप्रशंसायास्तेन प्रस्तुताश्रयेति द लक्षणं लक्षितायाः अप्रस्तुतप्रशंसाया - कारणात्कार्यं ... गिरिगम्भीरकृतान्तः प त ति स

... कारणान्तर ... स्फुरी रस्य

तासर्य तसिद्धिहेतावेकस्मिन्यत्रान्यत्तत्कर भवेदिति लक्षणं ...

अथोदाहरणं तत्सैन्येति हे प्रभो महाराणेषु महासंग्रामे तत्सैन्या अलमस्य वैरिसैन्यं नस्य परस्परं द्वन्द्वमासीत् यदा समासे ... वाहिनीक : खुरैः कृतानिव उरेणु निचकार अन्यापि रिपुस्त्रीजनस्ताव तन्ति संजहारेति अत्र रिपवो मारितादृति विवाभि ते ... जनेनार्थे न प्रतीयते १ न साक्षात्स्तुति पाद्यतेन सास्तुतिपाद्यते नोतस्मरतात १० अथ समाहित लक्षणमाह १ कारणान्तरेति यत्र कार्यस्य आरम्भे एव दैवयोगादिवि वशात्कारणान्तरस्य कारणोत्पादकस्य हेतन्तरस्य संपत्तिप्राप्तिर्नीयते भवति तत्समाहितनामालंकारो ज्ञापेत स्यान् ११ अथोदाहरणं मनस्विनीति मनस्विनी मानवती यावत्क्लिशायां ...

स सैन्य वाहिनी वहसम हाहवे च हेव - प्रभोरिपु पुरंध्रिजनस्य आसीत् एकः खुरैर्वहत्वरेणुजातिं चकार तांसंजहार पुनरस्तु जले यदज्ञा १० कारणान्तर संयति दैवादारंभ एव हि यत्र कार्यस्य जायेत समाहितं ११ मनस्विनीयत्र मे वेशम गंतुमुत्कंठिता यावदपक्लिशायां तावत् देवांभोधरधीरनाद प्रबोधिताः सौधशिखरी चुकूज ११

वेश्म घ्राणप्रियस्य गृहं गंतुं मुत्कंठिता उत्सुका अभूत् संजाता तस्मिन्नेव काले सौधशिखरी मयूरः चुकूज शब्दं चकार किंभूतो मयूर : नवसांभोधरस्य योधीरो गंभीरो नादो गर्जन शब्दस्तेन प्रबोधितो जागरितः एतावता मनस्विन्याका मपरवशत्वेन माम यत्र प्रियतमगेहगमनं कार्यं प्रारब्धं तावदेव देवान्मेघो गर्जति तत्र सौधशिखरी चुकूज इति हेतुतरा : ... कामोद्दीपका भ्याम संतस्य रंगमनो उत्कंठिता आसीदिति भावः ११

हेतुं संज्ञाय मार्गं क्वचिच्चितं न पुनर्हेतुं तां गुणप्रधानभाव चिंता अत्र त्वेक स्यैव तत्कार्यकारित्वं अन्ये तत्सहायकं कुर्वंतीति तन्तो भेद कार्यलिंगे तु सर्वेषां कारणानां प्रधानत्वेन हेतुत्वमिति भावः

17

अप्रस्तुतप्रशंसायामेतत्प्रस्तुतमाश्रयेति ८ लक्षणलक्षितायाः अप्रस्तुतप्रशंसायाः ...

वर्ण्यो यो पिकोऽलंकारः तं पेसलं क्रमेणानेकस्मिन्नभिधीयते स पर्यायः उदा० नत्वाश्रयस्थितिरियं तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुनः खलानां अनेकमेकस्मिन्नु... याने यत्क्रमेण लोक्यः पर्यायः यथा मधुरिम रुचिरं वचः खलानाममृतमहो प्र... कृत्वा प्रकाश्यते बुधैः सहे

तु तस्य लक्षणमाह यत्रेति किं कर्तुः गुरु पश्यति किं विदर्थं उत्पाद्यते यत्र दोषपतामुक्तिः नन्दे नद्योगं पस्यादिति युक्तविशेषणैः कृत्वा प्रकाश्यते बुधैः सहेतुमभिमतविशेषणमाह पुन-

रलंकार उक्तः कथितः १५ अथोदाहरणं जुगुप्सितं कोलिकागीतं विदधाति कोऽपि हरी बालिकायौवनसमये जानाति हितं गर्भितं विशेषणमाह पुनः भ० सरं ए

किं आपस्य विरहजन्म प्राप्तमित्ते वियोगे नन्दुः रविना किं भूतं कण्ठाभ्यन्तरे घोलितः करणे तेन आलापितो मधुरस्वरो यत्र तत्कण्ठः भ० सरं ए

देवि धं गीतं १३ विससो हनि लोगयो किम अधुना अपि कान मारयन्ति ते के आगतकर्मा: किं भूता विदग्धो दत्तविषमानाः केन स्मादेव सरस्वती

गुणघनसम उन्मत्ता विरहे लग्न कुरगाड नाह सर्वं कण्ठमध्य तरलितर मुहरम रखालि आगीर्थं १६ विविसको पुरो नष्ट को कर्म तत्रोसाहि आगडापसाए

जाय पलाशोऽसि हरी पहिरी पहि ए मारि तितेह एहि १७ अन्तरपर तथा यत्र जल्प्यमानेन वस्तुना विवक्षितं प्रकथितं पर्यायोक्तिरियं यथा

१८ दुत्तन्ने त्वात् विरहिमारयन्ति तत्ताऽपि मरयेयति तद्युक्तं द्वितीयः कृतं तनाशायाः सकाशादागतापवनोऽपि युगलि या लि लग्न

ध्यापि कृतं तस्य दाशयामि लाघेसा मारलोमि प्रायिता आगमो भवनि समारयितित्तनीय शिरवरीश्वः किं भूतं जातपलाशा जातानि पलाशा

नि पलाशानि पत्राणि यस्मिन्स तथा अपो विजात पलासी मा ~~येलितन लक्षणमाह अनन्तरतयेति यत्रानन्तरतया जल्प्यमाने~~ रयवित्रा

ताव लक्ष्य मांस स्वप्राशा भूमिलाजो यस्य स तथा १७ अथ पर्यायोक्तिलक्षणमाह अनन्तरतयेति यत्रानन्तरतया जल्प्यमानेन त-

न विवक्षितं प्रतिपादयितुमीप्सितं वस्तु प्रतीयते सा पर्यायोक्तिर्भवति १८

18

पर्यायोक्तिर्विना वाच्यवाचकत्वेन यद्वचः वाच्यतावच्छेदकं विना प्रकारान्तरेण वा स्वार्थस्य व्यंजनया प्रतिपादनं पर्यायेण भंग्यं-

तरेण कथनात् पर्यायोक्तिरिति काव्यप्रकाशाया

अथोदाहरणं त्वद्धारितेति हे जिनाः राम महोदधिषु महत्समुद्रेषु मुरारि मुर्वि क्षोणिं प्रशस्य पतिं गच्छति निशाभं गोभवतीत्यर्थः कैः कृत्वा अन्तरा त्वेमध्ये येलुठंतो गिरयः पर्वताः हता सन्तीकाय ः परस्परं संगभंगः शिखरास्फालनं तेन घोरा रौद्रा आरवाः शब्दाः तैः कृत्वा किं महोदधि षु त्वद्धारिता त्वपादारिता स्वदारितास्तेच ते असुरयाः अतेर्थां पारमगाम्यः तासां श्वसितानि तेन निश्वसितवायु नासंमूर्छितवर्द्धिताउन्मीय कल्लोलाः यत्र यथा तेषु अनिश्वसितनिलः समुद्रस्तोभान संभवति कुतः साद्दंतीनपरीतं परपरस्परास्फालनं शिखरपरस्परास्फालिनं तु तत्र विक्षोभि जिह्मागमः परंराशः भतायाधिवंजवतीयि तुमेवमुक्तं

त्वद्धारितारितरणी श्वसितानि त्वत्संम र्छितोर्मिषु महोदधिषु क्षितिर्ता अंततलुठं गिरिपरस्परसंगसंग घोरारवैर्मुररिपोरपयाति नि द्रा ८२ एकदंडानिसमस्तः यदिछत्राणि पर्वतेत दोपमीयते पार्श्वमूर्धि सप्तफणाफणी १०४ यशोत्पादयत ः किंचिदर्थं प्रकाशनेनतत्घो म्पतायुक्तं रसोहेतुरक्रोधोधेर्यथा १०५

योर्द्दपर्वते एकदंडा न्येकदंडोपरि तानि सप्तसंख्याकानि छत्राणि पातपत्राणि तिर्यक्प्रसृतानि स्युः भवंतितदा श्रीपार्श्वनाथस्य मू र्धिमस्तके फणीसर्प उपमीयते उपमानं प्राप्नोति किंभूतः फणी सप्तफणा यस्य स तथा श्री पार्श्वनाथस्य पर्वतेन सह उपमानं सं भवति श्यामवर्णत्वात् फणि ~~सप्तफणायस्य स तथा श्री पार्श्वनाथस्य पर्वत~~ न अत्र एकदंडेन सहोपमानं संभवति सप्तफणानां स दृश्ये ः सहोपमा पर्वते एकदंडोद्धतानि सप्तछत्राणि न स्युः भवंत्येव अतः श्रीपार्श्वनाथस्य सफणानामनुमानास्ति अतिसयः प्रोक्तः इति १०४ अथ हे कारणस्य शी प्रकारितां वक्रं कार्यस्य पर्वका लो क्तो सः कालोक्तो चतुर्थी यथा हृदयमधिष्ठितमादौ मालिन्याः कुसुमचापवीरेण च मणीवल्लभलोचनविषयं त्वया भजत इति चतुर्थधातिशयोक्तिः

अथागराभागतेनभवता चापे समारोपिते संप्राप्ते परिपंथियोधनिवहेसांमुख्यमासादितं को – देव प्रांशरै २ रितिरते
नापि मंडलं तेन त्वं भवता एव चकीर्तिरतुलाकीमाचरतीवेम अन्नलिः सपत्न भूत लोकत्रय व्यापिकीर्ति
२ पावन
नीकरणनमः
२७ दीपकलक्षणमाह आहिमध्यांतेति यत्र आदिवर्ति मध्यवर्ति वाक्यपदार्थन वाक्यस्यार्थः संगतिर्नीयते तद्दीपकमुक्तं २८ क्वचिद्देवलो
अथोदाहरणं जगुस्तवेति हे स्वामिन् हे गजेंद्रगंधर्व तत्तव ~~मुनीसारसुताहरजन यशः~~ दिवि देवलोके जगुः गायंति स्म च पुनः कि
न्नराकुलाच ला नांकंदरेषु मुहुर्निरवारं मुदा हर्षेण सपावनं यशो जगुः अत्र जगुरितिक्रियापदं आदौ वर्तते अपरास्वपि संबंध
अतो दीपक एवं मध्य क्रियापदेलेवं धोते १० अथवहुक्रिया योगेदीपकोदाहरणं दर्शयति हे राजन्नत इति
नामान्नः पोलक्ष्यः प्रतीयते इदं माला दीपकं अत्र दीपक स्वान्तर्भूतं बोध्यं पूर्वार्धे उत्तरार्धे चासादित मित्पन व क्रियमाध्यं योज्यते पूर्वेण पूर्वेण वस्तुनोत्तरोत्तरस्यैव उप
क्रियते तन्मालादीपकं
वि ला
आदिमध्यांतवर्तिनैकपदार्थसंगतिः वाक्यस्य यत्र जायेत तदुक्तं दीपकं यथा ६८ जगुस्तवदिवस्वामिना गंधर्वा याचलं यशः किन्नरा अकुला शाणां
कंदरेषु मुहुर्मुदा १० विराजंते तमिस्राणि द्यो त्यंतदिव तारकाः विभाति कुमुदश्रेराप शोभंते निशि दीपका १०१ वस्तुनो वक्तु
उत्कर्षेसमभाव्यं यदुच्यते वदंत्य तिशयाख्यं तमलंकारं बुधाः यथा ८ २
उदात्तवस्तुनः संपत् उदात्तमित्यलंकारः संपदिति समृद्धयोगः यथा मुक्ताकेलि विसूत्रदोरे तिकाव्य परीक्षायामुदाहरक्तो निर्णयो ध्यवसानं
गुरुकृत्यसी परेण यत् प्रस्तुतस्यानन्यत्वं यद्यर्थोक्तौ च कल्पनं कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः विरोधा
निश्चिराचौतमिस्राणि तमांसि विराजंते राजौ दिविश्राकाशे तारकाद्योतंते निशि कुमुदश्रेराणे वि भांति दीपकाः शोभंते १२ अथयानि
तीदलक्षणमाह वस्तुन इति वस्तुनो वर्ण्य पदार्थस्य उत्कर्षे वक्तुमादि समुत्पादयितु यदसभाव्यं उच्यते तमति शयाख्यमलं बुधा वदंति १२
निश्चयोक्तिः सेति लक्षणं प्रकृतस्तुतं निर्गीर्य साधनधर्मेण तु स्नातेन रूपको त्य वच्छेदः परेण तत्तुल्येनाध्यवसायः आरोप उदाहरणं
नीलेइत्यादि १ पूर्वेतदन्यत्वे ताध्यवसीयते साम्यप्रतीयमानत्वं विवाहलावण्यमतया दास्यात्तनुद्युतिः तज्जमन्येरचनानैव सामान्यः

अप्रस्तुतप्रशंसायासेव अप्रस्तुतात्प्रत्ययेति ८ लक्षणं लक्षिताया: अप्रस्तुतप्रशंसाया: आगमटंकारणान्योकोर्णैनमेरवः हेमः आक रसे
तमोंधकूपगर्भादिद्रुतदधारिकरेण येनविमोचरेमगिरिगंभीरकंदरात: प त ति स

२३ अथोदाहरणं मधुकरइति कस्मिन्नपि जन: प्रियायांमृतायांसत्यां शोकं कुर्वन्निसन्तिरूरवश्चाह हेमधुकरत्वं शोकंमाकुरु करीरस्य
पुष्पेषुविचर इति रवेदे सामालतीकथंमिलतीतिकिं भ. तावतुतर हिमपातेनदग्धा एतावता त्वमन्य कीपुरमत्य सातवप्रियादेवहता कथं
मिलतीतीतुत्युक्तं भवति ८६ अथविभावनालक्षणमाह विनाकारणमिति यत्रकारणं सद्भावं विनाकार्यस्यदर्शनं भवतिसाविभावनाउ
च्यते कुतोनैसर्गिकस्य भावनात् प्रकटनात् ८७ अथोदाहरणं अनध्ययनेति जिनेश्वरा वो युष्मान् पांतु रक्षंतु किंभूता: अध्ययनं विना
पि विद्वांस: अविद्यमाने अध्ययने भरणं येषां ते अध्ययना: अनध्ययना अपि विद्वांसश्च इति समास: एवमग्रेपि अध्ययनं कारणं वि
नैव कार्यं अन्ये जना: अध्ययनेन विद्वांसो भवंति जिनेश्वरास्तु तं विनापि मधुकर माकुरु शोकं चिरकरीरद्रुमस्य कुसुमेषु दा
नं तु हिमपातदलिताकथं हि मालती मिलति ८६ विनाकारणं सद्भावं यत्र कार्यस्य दर्शनं नैसर्गिकगुणोत्कर्षभावनात्सा विभावना ८७
अनध्ययनेन विद्वांसोपि दुर्धर्ष परमेश्वरा: अनलंकारशुभगा: पांतु युष्मान् विद्वांस: एवमन्येपि लोका द्रव्येण परमैश्वर्यभाजो
भवंति जिनेश्वरास्तु अकिंचनास्तु अकिंचना अपि परमेश्वरा: अन्ये च अलंकारै: शुभगा: भवंति जिनेश्वरास्तु तैर्विनापि शुभगा:
परमशोभाढ्या: स्वाभाविकत्वात् तीर्थंकरत्वमेव परमोत्कृष्टरूपातिशययुक्तत्वात् ८८ ०

एवमन्ये अदीप्यतेपि अप्रस्तुतस्य तथाविधस्य रवेरभिधानेन कृता नैकोपकारकस्यकस्यचिन्महाप्रभस्य दुर्दशां याकेनापि किं
चिन्नोपकृतं इत्याक्षिप्यते

21

अथाग्निस्रोदाहरणं शोणह्यमिति विधूतौ सीधुजोमघपानात् अक्ष्णां लोचनानां रक्तत्वं बभूव किंभूतानां अतांअसितावत
नीलोत्पलवत् नीलौ भाकांति येषां तानि तथा तेषां पुनः गिरा वाणी तत्प्रचारः अपरः प्रकारो बभूव एवं घटते हि यस्मात्कारणात्
सुरानुभावोचिंत्य सुरायाः मदिराया अनुभावः अचिंतनीयः अथवदेवानुभावः ९३ अथाग्निस्रोदाहरणमाह शुंडादंडैरिति पातु वः
कुंजराणां शुंडादंडैः कृत्वार्कपिताः संततः वा हृयथाभवति तथा शुच्योत्सर्गं चिकुः अज्ञान्य मर्यंन्यस्पतिड इतैः पुरुषैः वीतशंकं निर्भ
यं यथा भवति तथा यावद्दाताः नभवंति

शोणत्वमक्ष्णाममसितावभासां गिरां प्रचारस्त्वपरप्रकारः बभूव पानान्मधुनो वधूनां मचिंतनीयो हि सुरानुभावः ९३ शुंडादंडैः
कंपिताः कुंजराणां शुच्योत्सर्गं पादयाः अरुचक्रुः सव्याकाराः किं प्रयच्छंति तावत् कांता यावन्नो इतैर्वीतशंकम् ९४ उच्यते वस्तु
नो मिष्टस्य प्रतीतिजननक्षमम् सधर्मं यत्र वस्त्वन्यत् समासोक्तिरियं यथा ५

तौ दंतस्व्याकाराः अनम्राः पुरुषाः किंचित् प्रयच्छंति अपि तु न ~~वनमं प्रतीत्युत्पा~~ जनसद्ददाति ९६ अथ समासोक्तिलक्षणमाह
उच्यतः इति यत्र वस्तु इष्टस्य वस्तुनः प्रतीतिजननक्षमं प्रतीत्युत्पादनसमर्थं सधर्मं सदृशं अन्यद्वस्तूच्यते इयं समासोक्तिः
भवति नामांतरेन्योक्तिः कथ्यते ९५ श्रीकृष्ण

22